

RYSZARD SOWIŃSKI

OPODATKOWANIE DOCHODÓW Z NIEUJAWNIONYCH ŹRÓDEŁ PRZYCHODÓW LUB NIEZNAJDUJĄCYCH POKRYCIA W UJAWNIONYCH ŹRÓDŁACH

I. WSTĘP

Zgodnie z art. 30 ustawy o podatku dochodowym od osób fizycznych, dochodów z nieujawnionych źródeł przychodów oraz nieznajdujących pokrycia w ujawnionych źródłach przychodu nie łączy się z innymi dochodami i pobiera podatek w wysokości 75%¹. Art. 20 ust. 3 ustawy stanowi natomiast, że wysokość przychodów niezajdujących pokrycia w ujawnionych źródłach lub pochodzących ze źródeł nieujawnionych ustala się na podstawie poniesionych przez podatnika w roku podatkowym wydatków i wartości zgromadzonego w tym roku mienia, jeżeli te wydatki i wartości nie znajdują pokrycia w mieniu zgromadzonym w roku podatkowym oraz w latach poprzednich, pochodzącym z przychodów opodatkowanych lub wolnych od opodatkowania.

Omawiany przepis jest ważnym instrumentem umożliwiającym organom podatkowym skuteczne ograniczanie zjawiska uchylania się od opodatkowania, powinien być jednak stosowany z dużą ostrożnością. Przepisy podatkowe stanowią w omawianym wypadku swoiste uzupełnienie przepisów karnych, które nie zawsze znajdują zastosowanie w sytuacji, gdy sprawcy przestępstwa trudno jest udowodnić winę.

II. RYS HISTORYCZNY

Instytucja opodatkowania dochodów z nieujawnionych źródeł pojawiła się już w przedwojennej ordynacji podatkowej. Art. 92 Ordynacji stanowił, że „jeżeli przy wymiarze podatku dochodowego władza wymiarowa dojdzie do przekonania, że zebrany przez nią materiał faktyczny nie wystarcza do obliczenia ogólnego dochodu podlegającego opodatkowaniu, może ustalić dochód płatnika na podstawie zewnętrznych znamion, świadczących o jego położeniu ekonomicznem”².

¹ Zob. m.in. W. Nykiel, *Ustawa o podatku dochodowym od osób fizycznych – komentarz*, Warszawa 1997; J. Kulicki, *Zasady opodatkowania nieujawnionych źródeł przychodów*, Warszawa 1992; B. Brzeziński, M. Kalinowski, *Podatek dochodowy od osób fizycznych. Komentarz do ustawy*, Toruń 1996; A. Gomulowicz, J. Małecki, *Ustawa o podatku dochodowym od osób fizycznych. Komentarz*, Warszawa 2002; J. Kulicki, *Komentarz do ustawy o podatku dochodowym od osób fizycznych*, Gdańsk 2001; P. Pietrasz, *Przychody ze źródeł nieujawnionych*, „Przegląd Podatkowy” 2000, nr 2; J. Zdanowicz, *Opodatkowanie dochodów z nieujawnionych źródeł przychodów*, „Monitor Podatkowy” 2000, nr 5.

² Art. 92 ustawy z 15 marca 1934 r. – Ordynacja podatkowa, Dz. U. 1996, Nr 14, poz. 134.

W powojennym dekrete z 16 maja 1946 r. o postępowaniu podatkowym³ podstawą oszacowania przychodów z nieujawnionych źródeł był § 131 stanowiący, że „w braku danych niezbędnych do ustalenia rzeczywistej wysokości dochodu organ finansowy może ustalić wysokość dochodu podatnika na podstawie znamion zewnętrznych świadczących o wydatkach domowych i osobistych podatnika oraz o jego ogólnym położeniu ekonomicznym”. Dekret nakazywał również szczegółowe przytoczenie w decyzji organu finansowego znamion zewnętrznych⁴. Omawiane przepisy, jeżeli chodzi o zakres hipotezy normy podatkowej, odpowiadały w większym stopniu obecnemu art. 23 Ordynacji podatkowej.

Zbliżoną do obecnej regulację zawierała ustawa z 16 grudnia 1972 r. o podatku dochodowym⁵ stanowiąca, że źródłem przychodów są przychody nieznanujące pokrycia w ujawnionych źródłach (art. 7 ust. 8). Ustawodawca nie wyróżniał zatem kategorii „źródeł nieujawnionych” – ten brak rozróżnienia został później powielony w ustawie o podatku dochodowym od osób fizycznych z 26 lipca 1991 r., która dopiero po zmianie 1 stycznia 1998 r. nakazała opodatkować 75-procentowym podatkiem przychody ze źródeł w ogóle nieujawnionych⁶. Zgodnie z przepisami poprzedniej ustawy o podatku dochodowym, wysokość przychodów nieznanujących pokrycia w ujawnionych źródłach ustalało się, przyjmując za podstawę „sumę poniesionych w roku podatkowym wydatków i wartość zgromadzonych w tym roku zasobów finansowych, nieznanujących pokrycia w już opodatkowanych bądź wolnych od opodatkowania źródłach przychodów i posiadanych przedtem zasobach majątkowych”.

III. PRZESŁANKI ZASTOSOWANIA ART. 30 PDOF

Przesłanką zastosowania 75-procentowej stawki podatku jest sytuacja, w której ujawnione przychody podatnika nie wystarczają na pokrycie jego wydatków (z uwzględnieniem mienia zgromadzonego w latach poprzednich).

Przychodu ze źródeł nieujawnionych nie należy utożsamiać z przychodem nieujawnionym w deklaracji podatkowej. Jak słusznie wskazuje J. Marciniuk, „jeżeli dokonując weryfikacji deklaracji podatkowej, organ podatkowy zna wszystkie elementy podatkowego stanu faktycznego, w tym też źródła niewskazane przez podatnika w deklaracji, nie jest możliwe uznanie tych źródeł za nieujawnione”⁷.

W czasie analizy omawianego przepisu pojawić może się jednak pytanie, czy ujawnienie źródeł przychodów w trakcie postępowania podatkowego powoduje wyeliminowanie przesłanki zastosowania 75-procentowej stawki podatku.

³ Dekret z 16 maja 1946 r. o postępowaniu podatkowym, Dz. U. 1946, Nr 27 poz. 174.

⁴ Szerzej na ten temat A. Gomulowicz, *Opodatkowanie dochodów ludności na podstawie znamion zewnętrznych*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1980, z. 2.

⁵ Dz. U. 1974, Nr 89, poz. 443 z późn. zm.

⁶ H. Dzwonkowski słusznie zwraca uwagę, że rozróżnianie takie jest nieuprawnione „w istocie, z materialnego punktu widzenia nie istnieje tu żadna różnica we wzorcu podstawy opodatkowania. Zawsze jest to różnica pomiędzy dochodem zadeklarowanym i niezadeklarowanym”; H. Dzwonkowski, *Powstawanie i wymiar zobowiązań podatkowych*, Warszawa 2003, s. 418. Inaczej P. Pietrasz, op. cit., s. 12.

⁷ J. Marciniuk, *Podatek dochodowy od osób fizycznych – komentarz*, Warszawa 2003.

Moim zdaniem, właściwe wydaje się stanowisko, iż przepisu art. 30 ust. 1 pkt 7 ustawy o podatku dochodowym od osób fizycznych nie należy stosować, jeżeli ostatecznie doszło do ujawnienia źródeł przychodów nawet tuż przed wydaniem decyzji ustalającej. Omawiany problem był zresztą przedmiotem badania przez NSA. W wyroku z 11 września 1997 r. sąd odniósł się do sytuacji, w której podatnik pracujący nielegalnie za granicą ujawnił w trakcie postępowania podatkowego osiągnięte w ten sposób dochody. NSA stwierdził, że przedmiotem opodatkowania na podstawie art. 30 ust. 1 pkt 7 ustawy o podatku dochodowym od osób fizycznych są dochody z nieujawnionych źródeł, „to jest takich, których podatnik nie może lub nie chce wskazać organowi podatkowemu”. Dalej sąd stwierdził, iż „okoliczność, że podatnik wcześniej nie zgłosił osiągniętego w ten sposób przychodu do opodatkowania, również nie może stanowić podstawy do opodatkowania ujawnionych obecnie dochodów w trybie w/w przepisu”⁸. Na tle omawianego wyroku rodzi się również inna refleksja – fakt, iż otrzymywane dochody związane są z działalnością wykonywaną niezgodnie z prawem czy wręcz nielegalną, nie oznacza objęcia tej działalności 75-procentowym podatkiem. Jak wskazuje NSA, „dochody uzyskane w wyniku nielegalnego zatrudnienia obywatela polskiego za granicą, jeżeli dysponuje on dowodami, że takie zatrudnienie posiadał i uzyskiwał z niego wynagrodzenie, nie mogą być a priori uznane za dochody z nieujawnionego źródła. Organ podatkowy powinien, w toku szczegółowo i wnikliwie przeprowadzonego postępowania dowodowego, uwzględniającego zgłoszone przez stronę wnioski i środki dowodowe, ocenić wiarygodność tych dowodów”. Podobnie w wyroku z 18 kwietnia 2002 r. Sąd Najwyższy orzekł, że „przychód ze źródła, które nie zostało przez podatnika wykazane w deklaracji podatkowej, nie jest tożsamy z przychodem ze źródeł nieujawnionych”⁹.

Prezentowane wyżej stanowisko nie znajduje aprobaty w wyroku NSA z 5 lutego 1999 r.¹⁰ W rozpatrywanym stanie faktycznym podatnik, wobec którego prowadzono postępowanie w celu ustalenia dochodów z nieujawnionych źródeł przychodów dowodził, że część pieniędzy zarobił w RFN. Organ podatkowy nie dopuścił do przesłuchania świadka na tę okoliczność, a NSA nie dopatrzył się w tym postępowaniu uchybień. Jak wyjaśniał organ odwoławczy w odpowiedzi na skargę do NSA, „nie uwzględniono wniosku o przesłuchanie świadka na okoliczność pracy w RFN, bowiem skarżący nie ujawniał w latach wcześniejszych takiego źródła przychodu, nie wykazał też, że przychód taki został opodatkowany w Niemczech”. Podzielając – moim zdaniem niesłusznie – stanowisko Izby Skarbowej, NSA wyraził pogląd, że przychód ten mógłby zostać uwzględniony jako źródło pokrycia wydatku, gdyby skarżący wykazał [...], że pieniądze te stanowią dochód po opodatkowaniu, lub wolny od opodatkowania [...]. Podawanie źródeł na pokrycie wydatków jest bowiem tylko wtedy skuteczne, jeśli są to środki wcześniej opodatkowane [...] lub wolne od podatku”¹¹. Takie stanowisko NSA nie zasługuje na aprobatę. Interpretacja rozciągająca 75-procentową stawkę podatkową na przychody wcześniej nieujawnione,

⁸ Wyrok NSA z 11 września 1997 r., SA/Sz 769/96, LEX nr 31991.

⁹ Wyrok SN z 18 kwietnia 2002 r., III RN 55/01.

¹⁰ Wyrok NSA z 5 lutego 1999 r., I S.A./Gd 272/97.

¹¹ Ibidem.

których źródło zostało wskazane dopiero w trakcie postępowania, stoi w sprzeczności zarówno z rezultatami językowej wykładni przepisów, jak i z ich *ratio legis*. Przyjmując stanowisko NSA, znaczna część decyzji określających zaległości podatkowe, wydanych w wyniku kontroli podatnika, kończyłaby się opodatkowaniem ujawnionych w wyniku kontroli przychodów sankcyjną stawką w wysokości 75%.

W praktyce należy – moim zdaniem – wyróżnić następujące stany faktyczne:

- podatnik nie ujawnia przychodów pochodzących z działalności prawnie dopuszczalnej, lecz nie zgłoszonej do opodatkowania, a podlegającej przepisom ustawy o podatku dochodowym od osób fizycznych,
- podatnik nie ujawnia przychodów pochodzących z czynów zabronionych,
- podatnik nie ujawnia przychodów pochodzących z czynności prawnie dopuszczalnej, ale nie objętej przepisami ustawy o podatku dochodowym od osób fizycznych.

W pierwszym przypadku fakt ostatecznego ujawnienia źródeł przychodów oznaczać będzie objęcie ich podatkiem według właściwej dla nich stawki, konieczność zapłaty odsetek od zaległości podatkowych i ewentualne sankcje przewidziane w Kodeksie karnym skarbowym¹².

W drugiej sytuacji podatnik staje przed trudnym wyborem – ujawnienie źródła przychodów oznacza narażenie się na sankcje karne oraz przepadek przedmiotów pochodzących z przestępstwa (art. 44 k.k.) lub korzyści pochodzących z przestępstwa (art. 45 k.k., który daje możliwość orzeczenia przez sąd przepadku tej korzyści lub jej równowartości). W tym miejscu warto przypomnieć treść art. 304 § 3 k.p.k., który zobowiązuje instytucje państwowe do niezwłocznego zawiadomienia prokuratora lub policji o fakcie ujawnienia przestępstwa.

Trzecia sytuacja stanowi jedyny przypadek, gdy podatnik unika faktycznie jakiegokolwiek odpowiedzialności materialnej – w tym kierunku podatnicy uchylający się od opodatkowania starają się kierować swoją linię obrony¹³.

IV. ŹRÓDŁA INFORMACJI O MAJĄTKU PODATNIKA

Czynnikiem skłaniającym do podjęcia kontroli podatkowej jest nadmierna konsumpcja podatnika w stosunku do dochodów zgłaszanych do opodatkowania¹⁴.

W polu zainteresowania organów podatkowych znajdują się podatnicy którzy¹⁵:

- nabywają rzeczy ruchome znacznej wartości,
- inwestują w nieruchomości,
- wykazują stratę z działalności gospodarczej lub niskie dochody, a jednocześnie ich wydatki wskazują na znaczne dochody,
- nie wykazują żadnych dochodów,

¹² Art. 53 i n. Ordynacji podatkowej, art. 54, 60, 61 i inne Kodeksu karnego skarbowego.

¹³ Kwestia ta omówiona zostanie w dalszej części opracowania – „Linia obrony”.

¹⁴ P. Pietrasz, op. cit.

¹⁵ A. Pożarowska, *Opodatkowanie przychodów ze źródeł nieujawnionych*, „Poradnik Gazety Prawnej” 2001, nr 46.

- posiadają liczne rachunki w bankach,
- uchylają się od opodatkowania,
- będąc osobami młodymi, nabywają mienie znacznej wartości,
- są podejrzani o działania o charakterze korupcyjnym,
- uczestniczą w fikcyjnych transakcjach,
- czerpią korzyści z przestępczości gospodarczej,
- są podejrzani o udział w grupach przestępczych,
- są właścicielami nowo powstałych przedsiębiorstw,
- są darczyńcami oraz pożyczają znaczne kwoty,
- wykorzystują transakcje pomiędzy podmiotami powiązаныmi do unikania opodatkowania (w szczególności tzw. raje podatkowe),
- firmują cudzą działalność.

Cennym źródłem informacji są docierające do organów podatkowych zeznania podatkowe podatników i płatników dotyczące zobowiązań podatkowych powstających w związku ze sprzedażą lub nabyciem przez podatników składników mienia. A więc na przykład na podstawie art. 10 ustawy o podatku od czynności cywilnoprawnych notariusze są płatnikami podatku wystawiania aktów notarialnych. Zgodnie z regulacją art. 10 ust. 3 ustawy, płatnicy obowiązani są uzależnić dokonanie czynności cywilnoprawnej lub wypłacenie należności od uprzedniego zapłacenia podatku. Notariusze są ponadto zobowiązani do przekazywania urzędowi skarbowemu właściwemu ze względu na ich siedzibę odpisów sporządzanych aktów notarialnych, dotyczących czynności cywilnoprawnych, stanowiących przedmiot opodatkowania (art. 10 ust. 3b PCC). Na podstawie przepisów rozporządzenia ministra finansów w sprawie szczegółowych zasad poboru podatku od czynności cywilnoprawnych¹⁶, notariusze zobowiązani są prowadzić rejestr podatku oraz przysyłać urzędowi skarbowemu odpisy aktów notarialnych wpisanych do rejestru podatków wraz z odpisem tego rejestru za każdy ubiegły miesiąc w terminie do 7 dnia miesiąca.

Podobne regulacje zawarto w ustawie o podatku od spadków i darowizn¹⁷. Notariusze są płatnikami podatku od darowizny dokonanej w formie aktu notarialnego. Notariusz jest obowiązany pobrać należny podatek z chwilą sporządzenia aktu notarialnego. Niepobranie podatku lub pobranie tylko jego części może nastąpić jedynie za uprzednią zgodą urzędu skarbowego. Podobnie jak w podatku od czynności cywilnoprawnych, płatnicy podatku są obowiązani do przekazywania urzędowi skarbowemu właściwemu ze względu na siedzibę płatnika odpisów sporządzanych aktów notarialnych, dotyczących czynności, z tytułu których są płatnikami podatku.

Organy podatkowe mogą uzyskiwać wstępne informacje o wydatkach podatników na podstawie analizy deklaracji w podatku dochodowym od osób fizycznych w przypadku korzystania z ulg mieszkaniowych przez podatników wykazujących niskie dochody.

Liczne przepisy pozwalają organom podatkowym na zdobycie orientacji w kwestii mienia będącego własnością podatnika. Zgodnie z regulacjami ustawy z 16 listopada 2000 r. o przeciwdziałaniu wprowadzaniu do obrotu finanso-

¹⁶ Rozporządzenie z 5 grudnia 2000 r., Dz. U. 2000, Nr 109 z późn. zm.

¹⁷ Art. 18 ustawy z 28 lipca 1983 r. o podatku od spadków i darowizn, Dz. U. 1997, Nr 16 z późn. zm.

wego wartości majątkowych pochodzących z nielegalnych lub nieujawnionych źródeł oraz o przeciwdziałaniu finansowaniu terroryzmu¹⁸, część organów podatkowych ma dostęp do informacji znajdujących się w posiadaniu Generalnego Inspektora Informacji Finansowej (kwestia ta omówiona zostanie w dalszej części opracowania).

Zgodnie z przepisami działu V Ordynacji (czynności sprawdzające), organ podatkowy, w razie wątpliwości co do poprawności złożonej deklaracji, może wezwać podatnika do udzielenia niezbędnych wyjaśnień lub uzupełnienia deklaracji. Organ zobowiązany jest przy tym do wskazania przyczyn podania w wątpliwość rzetelności danych w niej zawartych (art. 274a § 2 Ordynacji).

Pomocnym narzędziem prawnym może okazać się art. 276 Ordynacji, umożliwiający organowi podatkowemu, za zgodą podatnika, przeprowadzenie oględzin lokalu mieszkalnego lub części tego lokalu, „jeżeli jest to niezbędne do zweryfikowania zgodności stanu faktycznego z danymi wynikającymi ze złożonej przez podatnika deklaracji oraz z innych dokumentów potwierdzających poniesienie wydatków na cele mieszkaniowe”. Środek ten przewidziany jest również w przepisach odnoszących się do czynności sprawdzających.

Specyficzne środki służące ustaleniu stanu majątkowego podatnika przewidziano w dziale VI Ordynacji (kontrola podatkowa). Zgodnie z art. 285a § 3 Ordynacji podatkowej, „na żądanie kontrolującego kontrolowany będący osobą fizyczną jest obowiązany złożyć oświadczenie o stanie majątkowym na określony dzień, jeżeli zachodzi uzasadnione przypuszczenie, że nie ujawnił wszystkich obrotów lub przychodów mających znaczenie dla określenia lub ustalenia wysokości zobowiązania podatkowego. Oświadczenie składane jest pod rygorem odpowiedzialności za fałszywe zeznania. Zgodnie z brzmieniem art. 233 k.k., zeznanie nieprawdy lub jej zatajenie w takim przypadku może się wiązać z karą do 3 lat pozbawienia wolności.

Art. 286 przyznaje kontrolującym liczne uprawnienia w zakresie ustalania stanu majątkowego osoby kontrolowanej. Przepis zawiera między innymi upoważnienie do wstępu na grunt oraz do budynków, lokali lub innych pomieszczeń kontrolowanego, żądania okazania majątku podlegającego kontroli oraz do dokonania jego oględzin i żądania przeprowadzenia spisu z natury.

Zgodnie z art. 288 Ordynacji podatkowej, kontrolujący mają prawo wstępu na teren, do budynku lub lokalu mieszkalnego w celu dokonania oględzin. Możliwość taka powstaje między innymi w sytuacji, gdy jest to niezbędne do ustalenia lub określenia wysokości zobowiązania podatkowego lub podstawy opodatkowania. Możliwość dokonania oględzin oraz przeszukania lokali mieszkalnych, pomieszczeń lub rzeczy pojawia się również wtedy, gdy przechowywane są tam przedmioty, księgi podatkowe, akta lub inne dokumenty mogące mieć wpływ na ustalenie istnienia obowiązku podatkowego lub określenie wysokości zobowiązania podatkowego, a także „jeżeli powzięto informację o prowadzeniu niezgłoszonej do opodatkowania działalności gospodarczej”.

¹⁸ Ustawa z 16 listopada 2000 r. o przeciwdziałaniu wprowadzaniu do obrotu finansowego wartości majątkowych pochodzących z nielegalnych lub nieujawnionych źródeł oraz o przeciwdziałaniu finansowaniu terroryzmu, tekst jedn.: Dz. U. 2003, Nr 153, poz. 1505 z późn. zm.

V. SZACOWANIE DOCHODÓW

1. Gromadzenie i ocena materiału dowodowego

Przepis art. 30 ust. 1 pkt 7 ustawy o podatku dochodowym od osób fizycznych jest przepisem niezwykle restrykcyjnym. Jak wskazuje NSA, „jest to niewątpliwie restrykcyjne uregulowanie, mające na celu opodatkowanie dochodów ze źródeł ukrywanych, określanych jako tak zwana szara sfera, w związku z czym przepis ten powinien być stosowany po szczególnie starannie przeprowadzonym postępowaniu, mającym na celu dokładne wyjaśnienie wszystkich istotnych okoliczności faktycznych i sprawdzenie prawidłowości wyjaśnień podatnika”¹⁹. Ostrożność organów podatkowych powinna przejawiać się między innymi w ścisłym stosowaniu reguł dowodowych. Przykładowo, w omawianym wyroku NSA sąd stwierdza, że warunek ostrożności został w postępowaniu spełniony: „organ podatkowy wziął pod uwagę twierdzenia podatnika, nawet nie poparte żadnymi dowodami, przyjmując, iż mógł on mieć duże oszczędności w ubiegłych latach, między innymi pochodzące z pracy za granicą”.

W orzecznictwie zwraca się uwagę na konieczność ustalania z dużym stopniem pewności wielkości majątku i wydatków, które są podstawą szacowania przychodów z nieujawnionych źródeł²⁰.

Obowiązkiem organów podatkowych, dokonujących ustalenia podatku z nieujawnionych przychodów, jest przede wszystkim ustalenie kwoty poniesionego wydatku oraz wartości zgromadzonego w tym roku mienia²¹. „Te dwie wielkości muszą być stwierdzone przez organy podatkowe w sposób nie budzący wątpliwości, gdyż w istocie odpowiadają kwocie przychodu będącego podstawą wymiaru zryczałtowanego podatku. Wydatek oraz wartość zgromadzonych zasobów finansowych danego roku podatkowego nie mogą być zatem wielkościami ustalonymi w sposób dowolny ani domniemany”²². W wyroku z 29 października 1999 r. NSA stwierdził na przykład, że „ustalenie wartości rynkowej samochodu, ani ceny uzyskanej z jego sprzedaży, nie jest równoznaczne z ustaleniem wysokości wydatku poniesionego na jego nabycie, bowiem wielkości te nie muszą być równe”²³.

W postępowaniu wymiarowym powstają jednak sytuacje, w których trudno jest precyzyjnie określić wielkości wpływające na rezultat szacunku. W takich przypadkach powstaje konieczność odwołania się do wielkości przybliżonych, statystycznych, a rezultat takiego szacowania nie jest tożsamy z faktyczną

¹⁹ Wyrok NSA z 28 lutego 1997 r., I SA/Wr/291/96, LEX nr 29058.

²⁰ Wyrok NSA z 21 lutego 2001 r., SA/Sz 1877/99, LEX nr 49810; wyrok NSA z 26 września 1995, SA/Lu 1929/94, LEX nr 26977.

²¹ H. Dzwonkowski, op. cit., s. 415.

²² Wyrok NSA z 21 lutego 2001 r., SA/Sz 1877/99.

²³ Wyrok NSA z 29 października 1999 r., I Sa/Lu 928/98. W analizowanym stanie faktycznym organy podatkowe nie dały wiary, że podatnik kupił samochód Jaguar za 90 000 zł, podczas gdy jego wartość rynkowa wynosiła 233 800 zł. Sąd wskazywał, że pomimo rażącej dysproporcji w cenach podatnik przedstawił prawdopodobne uzasadnienie takich, a nie innych warunków umowy sprzedaży samochodu. W tej sytuacji organy podatkowe nie mogły ograniczyć się do przyjęcia za podstawę oszacowania wartości rynkowej, ale powinny wyjaśnić w toku postępowania dowodowego, jaki w rzeczywistości wysoki był wydatek podatnika.

wielkością przychodów nieujawnionych²⁴. W wyroku z 4 listopada 1998 r. NSA stwierdza, że „zasadnie organy obu instancji wielkość wydatków poniesionych przez podatników na pokrycie bieżących kosztów utrzymania ich trzyosobowej rodziny ustaliły w oparciu o dane Głównego Urzędu Statystycznego, dotyczące przeciętnych miesięcznych wydatków na jedną osobę w gospodarstwach domowych podobnych do gospodarstwa domowego skarżących, skoro brak było w sprawie innego kryterium takiego ustalenia, zaś sami skarżący wydatków tych nie byli w stanie określić nawet w przybliżeniu”²⁵.

Materiał dowodowy powinien być oceniany przez organy podatkowe zgodnie z zasadami logiki i prawidłowego rozumowania. Zgodnie z art. 191 Ordynacji podatkowej, „organ podatkowy ocenia na podstawie całego zebranego materiału dowodowego, czy dana okoliczność została udowodniona”. Cytowany przepis wprowadza zasadę swobodnej oceny dowodów. Problematyka dotycząca zasady swobodnej oceny dowodów jest na tyle obszerna, że mogłaby stać się przedmiotem odrębnego opracowania. Ograniczyć należy się zatem do stwierdzenia, że na podstawie bogatego orzecznictwa²⁶ i literatury²⁷, dotyczących zasady swobodnej oceny dowodów na gruncie procedury podatkowej, cywilnej, administracyjnej i karnej, można sformułować następujący katalog reguł postępowania wynikających z zasady swobodnej oceny dowodów:

- organ podatkowy powinien rozważyć wszystkie dowody zebrane w sprawie,
- organ podatkowy powinien rozpatrywać całokształt materiału dowodowego,
- swobodna ocena dowodów doznaje nielicznych ograniczeń (wynikających np. z faktu domniemania, z faktu niedopuszczalności przyjmowania dowodów sprzecznych z prawem, z faktu istnienia prawomocnego wyroku sądu, z faktu związania organu treścią decyzji innego organu),
- ocena powinna uwzględniać wskazania doświadczenia życiowego,
- rozumowanie powinno być zgodne z zasadami logiki,
- rozumowanie powinno być zgodne z zasadami wiedzy,
- rozstrzygnięcie powinno być bezstronne, a wątpliwości powinny być rozstrzygane na korzyść podatnika.

²⁴ Zob. T. Dębowska-Romanowska, *Pojęcie obliczenia podatku a odziorowanie podatkowego stanu faktycznego w świetle ustawy o zobowiązaniach podatkowych. Księga pamiątkowa ku czci prof. Eugeniusza Teglera*, Poznań 1997; R. Sowiński, *Instytucja oszacowania podstawy opodatkowania na gruncie przepisów ordynacji podatkowej*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2003, z. 3, s. 8; T. Dębowska-Romanowska, *Obliczenie podatku a gwarancje praw obywatelskich*, „Państwo i Prawo” 1998, nr 7.

²⁵ Wyrok NSA z 4 listopada 1998 r., SA/Sz 2197/97.

²⁶ Wyrok NSA z 21 listopada 1996 r., I SA/Kr 648/96; wyrok NSA z 10 stycznia 2001 r., III SA 1282/00, LEX nr 46589; wyrok SN z 19 stycznia 2000 r., VKKN 84/98, LEX nr 50945; wyrok SN z 9 kwietnia 1956 r., I CR 485/55; wyrok SN z 22 kwietnia 1964 r., III PU 36/63 OSNC 1965/1/16; wyrok NSA z 8 marca 1995 r., III SA 127/94, LEX nr 26858; wyrok NSA z 4 lipca 2001 r., I SA 1768/99, LEX nr 54171; wyrok NSA z 17 maja 1995 r., SA/Lu 1921/93 LEX 26517; wyrok NSA z 1 lutego 2000 r., III SA 265/99; wyrok NSA z dnia 5 lutego 1999 r., I S.A./Gd 272/97, LEX nr 36808.

²⁷ B. Brzeziński, M. Kalinowski, M. Masternak, *Ordynacja podatkowa – postępowanie. Komentarz praktyczny*, Gdańsk 1999, s. 121; T. Ereciński, J. Gudowski, M. Jędrzejewska, *Komentarz do kodeksu postępowania cywilnego*, t. 1, Warszawa 2001, s. 454; T. Grzegorzczak, J. Tylman, *Polskie postępowanie karne*, Warszawa 2001, s. 87; C. Kosikowski, H. Dzwonkowski, A. Huchla, *Ustawa ordynacja podatkowa – komentarz*, Warszawa 2000, s. 316; R. Mastalski, J. Zubrzycki, *Ordynacja podatkowa. Komentarz*, Wrocław 2002, s. 231; *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 1, red. K. Piasecki, Warszawa 1999, s. 861-863; W. Siedlecki, Z. Świeboda, *Postępowanie cywilne – zarys wykładu*, Warszawa 2001, s. 73; B. Sygit, *Kwestie dowodowe w Kodeksie postępowania administracyjnego*, „Samorząd Terytorialny” 1997, nr 3, s. 24; S. Waltoś, *Naczelné zasady procesu karnego*, Warszawa 1999, s. 61.

Warto zwrócić uwagę, że szczególnie konieczność weryfikacji materiału dowodowego poprzez pryzmat zasad logiki i doświadczenia życiowego znalazła odzwierciedlenie w szeregu wyroków NSA. Na przykład w wyroku z 5 lutego 1999 r. NSA stwierdził, że „przyjęcie możliwości uzyskania darowizn od rodziców, którzy nie wykazują dochodów pozwalających na uznanie takiej hojności za wiarygodną, jest logicznie nieuzasadnione, ponadto zakłada, że skarżący nie wydatkował żadnych pieniędzy na bieżące potrzeby, co w świetle reguł doświadczenia życiowego jest niemożliwe do przyjęcia”²⁸. Podobnie w wyroku z 23 czerwca 1998 r. NSA wskazał, że „słusznie organy podatkowe uznały za niewiarygodne wyjaśnienia skarżącego dotyczące stawki wynagrodzenia otrzymywanej w Niemczech, zważywszy, że według tych wyjaśnień skarżący wykonujący pracę nielegalnie uzyskiwałby wyższe wynagrodzenie od wynagrodzenia brutto pracowników niemieckich. W tej sytuacji urząd skarbowy dokonał właściwej oceny wiarygodności wyjaśnień podatników (art. 80 k.p.a.) i sam dokonał ustaleń co do wysokości wynagrodzenia, które skarżący mógł uzyskać za pracę w Niemczech, posiłkując się m.in. wyjaśnieniami murarza zatrudnionych legalnie przez firmy niemieckie”²⁹. Zwrócić można również uwagę na fragment uzasadnienia wyroku z 28 lutego 1997 r., w którym sąd wskazuje, że „uznanie za prawdziwe twierdzeń skarżącego, mającego na utrzymaniu rodzinę i prowadzącego działalność gospodarczą, w związku z którą cały czas dokonywał wydatków, między innymi kupując maszyny i urządzenia, że przechowywał w domu w gotówce około 90 000 000 zł, zatem więcej niż na wykorzystywanych na bieżąco rachunkach bankowych, sprzeczne byłoby z zasadami doświadczenia życiowego”³⁰.

Jak wynika z praktyki, postępowanie dowodowe obarczone jest jednak licznymi błędami popełnianymi przez organy podatkowe³¹.

2. Ciężar dowodu

Zgodnie z zasadą prawdy materialnej, wyrażoną w art. 122 Ordynacji podatkowej, organy podatkowe podejmują wszelkie niezbędne działania w celu dokładnego wyjaśnienia stanu faktycznego. Art. 187 Ordynacji nakłada na organy podatkowe obowiązek zebrania i wyczerpującego rozpatrzenia całego materiału dowodowego³².

Charakter postępowania podatkowego, jako postępowania o charakterze inkwizycyjnym, nakłada na organy podatkowe obowiązek dbałości o interesy podatnika oraz obowiązek aktywnego gromadzenia materiału dowodowego.

²⁸ Wyrok NSA z 5 lutego 1999 r., I SA./Gd 272/97, LEX nr 36808.

²⁹ Wyrok NSA z 23 czerwca 1998 r., I SA/Po 1562/97.

³⁰ Wyrok NSA z 28 lutego 1997 r., I SA/Wr 291/96.

³¹ Raport o wynikach kontroli realizacji przez urzędy skarbowe zadań w zakresie prowadzenia postępowań w sprawach o wykroczenia i przestępstwa skarbowe oraz opodatkowania przychodów nie znajdujących pokrycia w ujawnionych źródłach (www.nik.gov.pl). Wyniki raportu omówione zostały w dalszej części opracowania.

³² Zob. m.in. B. Brzeziński, M. Kalinowski, M. Masternak, op. cit.; C. Kosikowski, H. Dzwonkowski, A. Huchla, op. cit., s. 316; R. Mastalski, J. Zubrzycki, op. cit., s. 231; W. Sawa, *Ciężar dowodu w postępowaniu podatkowym*, „Przegląd Podatkowy” 2001, nr 3; P. Pietrasz, *Przychody ze źródeł nie ujawnionych*, cz. II – Ciężar dowodzenia, „Przegląd Podatkowy” 2000, nr 3.

Nawet bierna postawa podatnika nie zwalnia organów podatkowych od powinności poszukiwania prawdy materialnej. W postępowaniu cywilnym, mającym charakter kontradyktoryjny, sąd poprzestaje zazwyczaj na analizie dowodów dostarczonych przez strony. Art. 6 Kodeksu cywilnego stanowi zresztą, że ciężar udowodnienia faktu spoczywa na osobie, która z faktu tego wywodzi skutki prawne. Przyjęcie takiej zasady na gruncie postępowania podatkowego byłoby nieuprawnione³³. Z drugiej strony całkowita beczynność kontrolowanego podatnika nie powinna uniemożliwiać prawidłowego przeprowadzenia postępowania.

W orzecznictwie zwraca się uwagę na potrzebę współdziałania podatnika w trakcie ustalania prawdy materialnej. W wyroku z 22 maja 2000 r. sąd stwierdził, że „podatnik nie może czuć się zwolnionym od współdziałania z organem podatkowym w realizacji obowiązku wyczerpującego zebrania materiału dowodowego, zwłaszcza jeśli nieudowodnienie określonej czynności faktycznej może prowadzić do rezultatów niekorzystnych dla strony³⁴. Podobne stanowisko prezentowane jest szerzej w orzecznictwie³⁵.

Jak zauważa P. Pietrasz, w postępowaniu z zakresu nieujawnionych źródeł dochodów można mówić o „przejęciu ciężaru dowodzenia”. Zadaniem organu podatkowego jest wykazanie różnicy pomiędzy wysokością wydatków podatnika i zgromadzonym majątkiem a deklarowanymi dochodami. Wykazanie tej różnicy jest wystarczającą przesłanką do zastosowania oszacowania, a podatnik powinien w takim przypadku uprawdopodobnić, że „posiadał lub mógł posiadać kwestionowane przez urząd kwoty pieniędzy”³⁶. Zgodzić się należy z poglądem, że ustalenie różnicy pomiędzy wydatkami a deklarowanymi dochodami „nie zwalnia inspektora z dalszej aktywności w zbieraniu materiału dowodowego i dążeniu do ustalenia prawdy materialnej”³⁷. Przejawem tego obowiązku jest na przykład konieczność wezwania do uzupełnienia i sprecyzowania przez podatnika zbyt ogólnikowych i lakonicznych twierdzeń³⁸.

J. Zdanowicz zwraca uwagę, że konstrukcja art. 20 ust. 3 ustawy z 26 lipca 1991 r. o podatku dochodowym od osób fizycznych (tekst jedn.: Dz. U. 2000, Nr 14, poz. 176 z późn. zm.) wskazuje, że ciężar dowodu przerzucony zostaje na podatnika, który powinien wykazać, że poniesione wydatki znajdują pokrycie w dochodach lub zgromadzonym majątku. Konstrukcja taka, według autora, jest zbliżona do cywilnoprawnej konstrukcji domniemania prawnego³⁹. J. Zdanowicz, słusznie zresztą, nie posuwa analogii do domniemania zbyt daleko – zgodnie z zasadą prawdy materialnej, jeżeli podatnik choćby uprawdopodobni źródło przychodów, „to na organie podatkowym będzie ciążył obowiązek obalenia takiego dowodu”.

Teza o „przerzuceniu” ciężaru dowodu na podatnika nie znajduje aprobaty u H. Dzwonkowskiego, który zwraca uwagę na to, że przyjęcie stanowiska, iż

³³ Na temat rozkładu ciężaru dowodu przy postępowaniu wymiarowym szerzej zob. P. Pietrasz, op. cit.

³⁴ Wyrok NSA z 22 maja 2000 r., I S.A./Lu 249/99.

³⁵ Zob. np. wyrok NSA z 9 listopada 1995 r., S.A./Po 1186/95, czy z 18 kwietnia 1984 r., III S.A. 38/84.

³⁶ P. Pietrasz, op. cit., autor przywołuje wyrok NSA z 26 września 1995 r., S.A./Lu 1929/94.

³⁷ Ibidem.

³⁸ Wyrok NSA z 19 września 1988 r., II S.A. 1947/87.

³⁹ J. Zdanowicz, op. cit., nr 5.

w interesie podatnika leży gromadzenie dowodów przeciwnych dowodzeniu przez organ podatkowy, nie oznacza „prawnego przerzucania na niego ciężaru dowodu”⁴⁰.

3. Linia obrony

W trakcie postępowania podatkowego podatnicy mogą starać się w różnorodny sposób uzasadnić źródła pochodzenia środków finansowych nieznanego pokrycia w deklarowanych dochodach. Często taktyką jest uzasadnianie, że środki finansowe pochodzą z czynności nieopodatkowanych podatkiem dochodowym, a w szczególności z:

- darowizn i spadków,
- pożyczek,
- czynności niemogących być przedmiotem prawnie skutecznej umowy (np. nierządu),
- oszczędności z lat poprzednich,
- sprzedaży lub zamiany mienia po upływie terminów określonych w art. 10 ust. 1 pkt 8 ustawy o podatku dochodowym od osób fizycznych).

Wytlumaczeniem może być też twierdzenie, że podatnik posiadał środki uzyskane z dochodów nieujawnionych, co do których zobowiązanie podatkowe wygasło już na skutek przedawnienia.

Jedną z często stosowanych technik służących obronie przed opodatkowaniem 75-procentową stawką jest powoływanie się na otrzymanie darowizny lub spadku – najczęściej takich, wobec których zobowiązanie podatkowe wygasło na skutek przedawnienia. W tym zakresie należy zwrócić uwagę na dwie kwestie.

Po pierwsze – ustawa o podatku od spadków i darowizn przewiduje w art. 6 ust. 4 instytucję ponownego powstania obowiązku podatkowego. „Jeżeli nabycie nie zgłoszone do opodatkowania stwierdzono następnie pismem, obowiązek podatkowy powstaje z chwilą sporządzenia pisma”. Podobnie: „gdy nabycie w drodze darowizny nie zostało zgłoszone do opodatkowania, obowiązek podatkowy powstaje z chwilą powołania się przed organem podatkowym na okoliczność dokonania tej darowizny”.

Instytucja ponownego powstania obowiązku podatkowego jest próbą wypełnienia niewątpliwej luki w opodatkowaniu, powstającej wtedy, gdy na skutek ujawnienia źródła przychodu nie można stosować sankcyjnej stawki 75%, a na skutek przedawnienia zobowiązania podatkowego – stawek przewidzianych w przepisach o podatku od spadków i darowizn. Być może instytucja ponownego powstania obowiązku podatkowego byłaby skuteczniejsza, gdyby również w sytuacji opisanej w art. 6 ust. 4 ustawy o podatku od spadków i darowizn następowało opodatkowanie znacznie wyższą stawką i to bez możliwości korzystania z kwot wolnych od podatku.

Po drugie – powołanie się na fakt otrzymania darowizny nie zwalnia organu podatkowego z konieczności oceny wiarygodności takiego oświadczenia. Na przykład zgodnie z cytowanym już wcześniej orzeczeniem, „przyjęcie możliwości

⁴⁰ H. Dzwonkowski, op. cit., s. 425.

uzyskania darowizn od rodziców, którzy nie wykazują dochodów pozwalających na uznanie takiej hojności za wiarygodną, jest logicznie nieuzasadnione, ponadto zakłada, że skarżący nie wydatkował żadnych pieniędzy na bieżące potrzeby, co w świetle reguł doświadczenia życiowego jest niemożliwe do przyjęcia⁴¹. W tej kwestii ważnego znaczenia nabiera omawiana wcześniej zasada swobodnej oceny dowodów, która nakazuje organowi podatkowemu odwoływanie się do zasad logiki i doświadczenia życiowego w procesie oceny wiarygodności materiału dowodowego. Odrzucenie twierdzenia podatnika powinno być jednak należycie uzasadnione i poparte dowodami (np. z przesłuchania świadków, z deklaracji podatkowych darczyńców). Powoływanie się przez podatnika na fakt dokonania darowizny przez osoby niedysponujące odpowiednimi środkami może narazić darczyńców na wszczęcie postępowania w kwestii nieujawnionych źródeł dochodów.

VI. SZACOWANIE A ART. 23 ORDYNACJI PODATKOWEJ

Analizując omawianą regulację, można zadać pytanie o stosunek art. 230 ustawy o podatku dochodowym od osób fizycznych do art. 23 Ordynacji podatkowej. Zmieniony w 2003 r. artykuł Ordynacji stanowi, że podstawę opodatkowania określa się w drodze oszacowania między innymi wtedy, gdy brak jest ksiąg podatkowych lub innych danych niezbędnych do jej określenia, a także, gdy dane wynikające z ksiąg podatkowych nie pozwalają na określenie podstawy opodatkowania. Ordynacja wskazuje na metody określania podstawy opodatkowania (metoda porównawcza, remanentowa, kosztowa itd.)⁴².

Kwestia stosunku przepisu art. 20 ustawy o podatku dochodowym od osób fizycznych do art. 23 Ordynacji podatkowej jest kontrowersyjna – hipotezy norm określonych w omawianych przepisach pozornie częściowo się pokrywają. Możliwa jest na przykład sytuacja, w której podatnik zarówno ukrywa część przychodów z ujawnionego źródła przychodów, jak i nie ujawnia danych umożliwiających określenie podstawy opodatkowania. Jednocześnie wydatki dokonywane przez podatnika nie znajdują pokrycia w ujawnionych przychodach.

Pomimo tych uwag hipotezy obu opisywanych norm dotyczą dwóch różnych sytuacji. Szacowanie na podstawie przepisów ustawy o podatku dochodowym od osób fizycznych następuje zawsze w stosunku do tych przychodów, których źródło nie jest do końca znane (nie wiadomo, z jakiego źródła te przychody pochodzą – wiadomo jednak, że były, ponieważ świadczy o tym poziom wydatków ponoszonych przez podatnika). W przypadku gdy dojdzie do ujawnienia, z jakiego źródła pochodziły przychody – a nadal brak jest danych umożliwiających określenie (już nie „ustalenie”) wysokości przychodów – organ podatkowy powinien zastosować dyspozycję normy wynikającej z art. 23 Ordynacji. Pomimo zmiany podstawy prawnej szacunku, wysokość wydatków może nadal służyć jako metoda obliczenia wysokości przychodów (metoda kosztowa lub „inny

⁴¹ Wyrok NSA z 5 lutego 1999 r., I S.A./Gd 272/97, LEX nr 36808.

⁴² Zob. m.in. H. Dzwonkowski, op. cit.; R. Sowiński, *Instytucja oszacowania...*, s. 5-16; idem, *Metody oszacowania podstawy opodatkowania*, „Przegląd Podatkowy” 2003, nr 7.

sposób oszacowania”, o którym mowa w art. 23 § 4 Ordynacji). O różnym zakresie stosowania omawianych przepisów świadczy również to, że decyzja wydana na podstawie art. 20 ust. 3 ustawy o podatku dochodowym od osób fizycznych ma charakter konstytutywny, w odróżnieniu od decyzji wydanej na podstawie art. 23 ustawy – Ordynacja podatkowa⁴³.

VII. NIEUJAWNIONE ŹRÓDŁA PRZYCHODÓW A KODEKS KARNY SKARBOWY

Uzupełnieniem regulacji prawa podatkowego dotyczących opodatkowania przychodów z nieujawnionych źródeł są przepisy kodeksu karnego skarbowego⁴⁴. W trakcie postępowania podatkowego dochodzi często do ujawnienia okoliczności stanowiących przesłanki powstania odpowiedzialności karnej. Wśród przepisów mogących mieć związek z wynikami postępowania podatkowego, można zwrócić uwagę na:

– art. 54 („Podatnik, który uchylając się od opodatkowania, nie ujawnia właściwemu organowi przedmiotu lub podstawy opodatkowania lub nie składa deklaracji, przez co naraża Skarb Państwa lub jednostkę samorządu terytorialnego na uszczuplenie podatku [...]”),

– art. 56 („Podatnik, który składając organowi podatkowemu lub płatnikowi deklarację lub oświadczenie, podaje nieprawdę lub zataja prawdę albo nie dopełnia obowiązku zawiadomienia o zmianie objętych nimi danych, przez co naraża Skarb Państwa lub jednostkę samorządu terytorialnego na uszczuplenie podatku [...]”),

– art. 58 („Kto uchyla się od uiszczenia należnej opłaty skarbowej od czynności cywilnoprawnej [...]”),

– art. 60 („Kto wbrew obowiązkowi nie prowadzi księgi [...]”),

– art. 61 („Kto nierzetelnie prowadzi księgę [...]”),

– art. 62 (niewystawianie faktury lub rachunku, a także wystawianie nierzetelne, nieprzechowywanie, sprzedaż z pominięciem kasy rejestrującej itd.).

Część opisywanych wyżej regulacji dotyczy jednak sytuacji, w których ostatecznie dochodzi do ujawnienia ukrywanego wcześniej źródła dochodów podatnika. W takiej sytuacji sankcja karno-skarbowa może być skutecznym dopełnieniem sankcji w postaci odsetek od zaległości podatkowych, które maleją przecież z każdym rokiem.

⁴³ Nie zgadzam się w tym względzie z tezami R. Mikułskiego, „Doradca Podatnika” 1997, nr 37 – autor pisze: „Wydaje się, iż w takiej sytuacji [osiągnięcia przychodów z nieujawnionych źródeł – R.S.] może mieć zastosowanie art. 11 ust. 1 ustawy z 19 grudnia 1980 r. o zobowiązaniach podatkowych” (poprzednik obecnego przepisu art. 23 Ordynacji).

⁴⁴ A. Bartosiewicz, R. Kubacki, *Kodeks karny skarbowy. Przepięstwa i wykroczenia skarbowe*, Warszawa 2002; W. Kotowski, B. Kurzępa, *Komentarz do kodeksu karnego skarbowego*, Warszawa 2000; T. Stępień, K. Stępień, *Przestępstwa i wykroczenia skarbowe*, Toruń 2000; T. Grzegorzczak, *Kodeks karny skarbowy*, Warszawa 2000; G. Bogdan, *Kodeks karny skarbowy. Komentarz*, Warszawa 2000.

VIII. NIEUJAWNIONE ŹRÓDŁA PRZYCHODÓW A „PRANIE PIENIĘDZY”

Opisywane regulacje prawa podatkowego służą nie tylko zwiększeniu skuteczności poboru podatków i walce z uchylaniem się od opodatkowania, ale – jak już wcześniej wskazałem – mogą stanowić dopełnienie działań organów ścigania, które nie zawsze radzą sobie z ujawnianiem przestępstw. Przestępcy stają niejednokrotnie przed problemem wprowadzenia do legalnego obiegu pieniędzy pochodzących z przestępstw. Proceder ten zagrożony jest karą pozbawienia wolności na podstawie art. 299 Kodeksu karnego, który stanowi: „Kto środki płatnicze, papiery wartościowe lub inne wartości dewizowe, prawa majątkowe albo mienie ruchome lub nieruchome, pochodzące z korzyści związanych z popełnieniem czynu zabronionego, przyjmuje, przekazuje, lub wywozi za granicę, pomaga do przenoszenia ich własności lub posiadania albo podejmuje inne czynności, które mogą udaremnić lub znacznie utrudnić stwierdzenie ich przestępnego pochodzenia lub miejsca umieszczenia, ich wykrycie, zajęcie albo orzeczenie przepadku – podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8”.

Instrumenty do walki z wprowadzaniem do obrotu środków pochodzących z nielegalnych lub nieujawnionych źródeł zawarto w ustawie z 16 listopada 2000 r. o przeciwdziałaniu wprowadzaniu do obrotu finansowego wartości majątkowych pochodzących z nielegalnych lub nieujawnionych źródeł oraz o przeciwdziałaniu finansowaniu terroryzmu⁴⁵. Środki, jakie zawiera ustawa, mogą okazać się narzędziem pomocnym organom podatkowym w sytuacjach, w których użycie przepisu art. 20 ust. 3 ustawy o podatku dochodowym od osób fizycznych byłoby wskazane.

Ustawa nakłada na szereg instytucji (m.in. banki, domy maklerskie, podmioty prowadzące działalność w zakresie gier losowych, zakładów wzajemnych, fundusze inwestycyjne, notariuszy, podmioty prowadzące działalność kantorową, przedsiębiorców prowadzących domy aukcyjne, działalność w zakresie obrotu metalami i kamieniami szlachetnymi, sprzedaży komisowej, pośrednictwa w obrocie nieruchomościami itd.) obowiązek rejestracji transakcji, których wartość przekracza kwotę 10 000 euro (także połączonych operacji) oraz operacji, przy dokonywaniu których okoliczności wskazują na nielegalne lub nieujawnione, źródło pochodzenia wartości majątkowych. Informacje o zarejestrowanych transakcjach są przekazywane Generalnemu Inspektorowi Informacji Finansowej.

W ustawie wskazuje się na konieczność współpracy pomiędzy organami odpowiedzialnymi za przeciwdziałanie praniu pieniędzy a organami podatkowymi i organami kontroli skarbowej. Współdziałanie to polega między innymi na

⁴⁵ Dz. U. 2003, Nr 153, poz. 1505 z późn. zm.; zob m.in. A. Grzywacz, *Komentarz do ustawy z dnia 16 listopada 2000 r. o przeciwdziałaniu wprowadzaniu do obrotu finansowego wartości majątkowych pochodzących z nielegalnych lub nieujawnionych źródeł oraz o przeciwdziałaniu finansowaniu terroryzmu*, (Dz.U. 00.116.1216), system informacji prawnej LEX; B. Smykła, *Przeptyw informacji od Generalnego Inspektora Informacji Finansowej*, „Glosa” 2002, nr 2; M. Rusek, E. Snakowska, *Przeciwdziałanie praniu pieniędzy w bankach na podstawie ustawy z dnia 16 listopada 2000 r. a obowiązek zachowania tajemnicy bankowej*, „Rejent” 2003, nr 2; T. Dukiet-Nagórska, *Obowiązki banków związane z przeciwdziałaniem praniu pieniędzy*, „Prawo Bankowe” 2002, nr 3.

przekazywaniu informacji i kopii dokumentów, a także na powiadamianiu Generalnego Inspektora o podejrzeniach wprowadzania do obrotu finansowego wartości majątkowych pochodzących z nielegalnych lub nieujawnionych źródeł. Art. 15a ust. 3 ustawy nakłada na organy kontroli skarbowej, organy podatkowe i celne obowiązek powiadamiania Generalnego Inspektora o „wszelkich ujawnionych w toku swojej działalności okolicznościach, mogących wskazywać na prowadzenie działań mających na celu wprowadzanie do obrotu finansowego wartości majątkowych pochodzących z nielegalnych lub nieujawnionych źródeł”. Generalny Inspektor może zwracać się do urzędu skarbowego oraz urzędu kontroli skarbowej o zbadanie legalności pochodzenia wartości majątkowych.

Dyrektorzy izb skarbowych oraz dyrektorzy urzędów kontroli skarbowej mogą zwracać się do Generalnego Inspektora o udostępnianie informacji o transakcjach objętych przepisami ustawy. Generalny Inspektor może również z własnej inicjatywy przekazywać informacje o tego typu transakcjach. Jak zauważa B. Smykla, Generalny Inspektor nie może jednak udostępniać dyrektorom izb skarbowych oraz dyrektorom urzędów kontroli skarbowej informacji objętych tajemnicą bankową (art. 105 ust. 2 ustawy – Prawo bankowe w związku z art. 33 ust. 4 ustawy o praniu pieniędzy)⁴⁶.

IX. POZOSTAŁE ZAGADNIENIA

1. Okres objęty szacunkiem

Szacowanie dochodów ze źródeł nieujawnionych dotyczyć powinno jednego roku podatkowego. Wynika to – po pierwsze – z brzmienia przepisu art. 20 ust. 3, a po drugie – z przyjętej w orzecznictwie zasady niekumulowania w jedną podstawę opodatkowania wydatków dokonanych przez podatnika w okresie wykraczającym poza rok kalendarzowy⁴⁷.

2. Konstytucyjność decyzji

Decyzja wymiarowa jest decyzją konstytucyjną, powoduje powstanie zobowiązania podatkowego w momencie jej doręczenia. Wynika to z użycia przez ustawodawcę słowa „ustala”, które na gruncie przepisów podatkowych ma ugruntowane znaczenie. W takim przypadku termin płatności podatku wynosi 14 dni od dnia doręczenia decyzji podatnikowi (art. 47 § 1 Ordynacji podatkowej).

3. Przedawnienie

Zgodnie z art. 68 § 4 Ordynacji podatkowej zobowiązanie z tytułu opodatkowania dochodu niezajdującego pokrycia w ujawnionych źródłach przychodów lub pochodzącego ze źródeł nieujawnionych nie powstaje, jeżeli decyzja usta-

⁴⁶ B. Smykla, op. cit.

⁴⁷ Zob. J. Zdanowicz, op. cit.; autor przywołuje wyrok NSA z 20 grudnia 1982 r., S.A./Kr 985/82, ONSA 1982, nr 2, poz. 118; zob. także H. Dzwonkowski, op. cit., s. 407.

lająca to zobowiązanie została doręczona po upływie 5 lat, licząc od końca roku, w którym upłynął termin do złożenia zeznania rocznego dla podatników podatku dochodowego od osób fizycznych, za rok podatkowy, którego dotyczy decyzja. Nowelizacja Ordynacji od 1 stycznia 2003 r. wyjaśniła pewną istotną wątpliwość. Według wcześniejszego brzmienia przepisu, zobowiązanie nie powstało po upływie 5 lat od końca roku kalendarzowego, w którym powstał obowiązek podatkowy. Ze względu na specyfikę przychodów z nieujawnionych źródeł, wyrażającą się w tym, że nie zawsze wiadomo, kiedy powstał przychód z nieujawnionego źródła – trudno było określić początek biegu terminu przedawnienia. W piśmiennictwie⁴⁸ i orzecznictwie⁴⁹ odrzucano możliwość przyjęcia za początek biegu terminu przedawnienia końca roku kalendarzowego, w którym wydatki przekroczyły udokumentowane dochody. Należało więc wskazać rok powstania przychodów, a to nie zawsze było możliwe. Obecna regulacja pozwala przyjąć wygodniejszą dla organów podatkowych interpretację – bieg przedawnienia rozpoczyna się z końcem roku, którego dotyczy decyzja. Decyzja natomiast koncentruje się na roku, w którym następowały wydatki niezajdujące pokrycia w ujawnionych źródłach.

4. Umorzenie zaległości podatkowych

Kontrowersyjnym zagadnieniem jest dopuszczalność skorzystania przez organ podatkowy z instytucji umorzenia zaległości podatkowej lub zaniechania poboru podatku. Podatnicy, wobec których wydano decyzję wymiarową, stają często przed problemem braku możliwości zapłaty wysokiego podatku. W piśmie z 3 lipca 2003 r.⁵⁰ minister finansów stwierdza, że pomoc publiczna dla przedsiębiorców ukrywających swoje dochody jest niedopuszczalna. „Jednorazowa zapłata przez przedsiębiorcę wysokiego podatku może być dla podatnika rzeczywiście trudna do spełnienia, z przyczyn od niego niezależnych. W takich sytuacjach organ podatkowy, kierując się motywem odzyskania należności, winien podjąć działanie optymalizujące ściągnięcie tejsze należności w systemie ratałnym w możliwie krótkim okresie czasu”. Minister finansów wyklucza w ogóle możliwość umorzenia zaległości podatkowej. Opisywane stanowisko, stanowiące wytyczne dla organów podatkowych, zostało wydane przed wejściem w życie ustawy z dnia 27 lipca 2002 r. o warunkach dopuszczalności i nadzorowaniu pomocy publicznej dla przedsiębiorców. Ustawa ta nie wyklucza, moim zdaniem, możliwości umarzania zaległości podatkowych nawet w sytuacji, w której zobowiązanie wynika z decyzji ustalającej. Choć jest to pogląd dyskusyjny, nie można z góry i w każdym przypadku wykluczać możliwości umorzenia zaległości podatkowej nawet przedsiębiorcy uchylającemu się od zapłaty podatku. Jeżeli brak umorzenia miałby doprowadzić np. do likwidacji zakładu pracy, należy rozważyć czy w interesie publicznym (a jest to jedna z przesłanek umorzenia) umorzenie przynajmniej części zaległości podatkowej nie będzie usprawiedliwione. Powstaje w tym momencie pytanie, czy opisywa-

⁴⁸ Zob. J. Zdanowicz, op. cit.

⁴⁹ Wyrok NSA z 16 lipca 1997 r. S.A./Sz 965/96.

⁵⁰ GN-8/KK/150/2001 w: R. Kubacki, J. Zubrzycki, *Leksykon podatku dochodowego od osób fizycznych 2002*, Wrocław 2002, s. 309.

na interpretacja ministra finansów, choć znajdująca uzasadnienie aksjologiczne, stanowi w ogóle interpretację prawa podatkowego, o której mowa w art. 14 Ordynacji podatkowej. Jest to jednak temat na odrębne opracowanie.

X. ZAKOŃCZENIE

Występowanie nieujawnionych źródeł dochodów związane jest ze zjawiskiem uchylania się od opodatkowania. Naruszanie norm prawa podatkowego nie może spotykać się z przyzwoleniem, a organy podatkowe powinny skutecznie walczyć z tym zjawiskiem, reprezentując interes nie tylko fiskusa, ale również podatników wywiązujących się ze swoich zobowiązań publicznoprawnych. Z drugiej jednak strony należy pamiętać, że jedną z głównych przyczyn uchylania się od opodatkowania jest narastający ciężar obciążeń podatkowych. Istnieje pewna granica obciążeń, przy której naruszanie norm prawa podatkowego jest zrozumiałą, a w skrajnych przypadkach – usprawiedliwioną reakcją podatnika na naruszanie przez państwo prawa własności i praw obywatelskich. Polskie prawo podatkowe niebezpiecznie zbliża się do tej granicy, poza którą uchylanie się od opodatkowania przestanie być społecznie potępiane, zabraknie również aksjologicznego uzasadnienia dla twierdzenia, że „płacenie podatków jest czymś dobrym”. Stopień obciążeń publicznoprawnych jest pochodną wydatków publicznych, które w Polsce osiągnęły poziom 45% PKB. Wskaźnik ten od kilku lat systematycznie rośnie. Zarówno ustawodawca, jak i władza wykonawcza powinny pamiętać o tym, oceniając zjawisko uchylania się od opodatkowania. Kwestia granic opodatkowania, których przekroczenie usprawiedliwia tzw. opór podatkowy, jest kwestią wysoce dyskusyjną – trudno ją jednak pominąć, dyskutując na temat walki ze zjawiskiem uchylania się od opodatkowania. Oczekiwania dotyczące intensywności kontroli i walki z nieujawnianiem przychodów przez podatników powinny być odwrotnie proporcjonalne do wysokości obciążeń podatkowych.

Jak zwracał uwagę w 1980 r. A. Gomulowicz⁵¹, w 1970 r. liczba wymiarów (na podstawie ówczesnego art. 131 dekretu o postępowaniu podatkowym z 16 maja 1946 r.) wynosiła 765, a w 1971 r. – tylko 129. Niewielkie były też kwoty uzyskane w trakcie postępowań wymiarowych. Autor wysuwał przypuszczenie, że przepis dotyczący oszacowania na podstawie znamion zewnętrznych ma w głównej mierze działanie wychowawcze i profilaktyczne. W świetle danych statystycznych dotyczących czasów współczesnych uwaga ta ma zadziwiająco aktualny charakter.

W 2003 r. Najwyższa Izba Kontroli opublikowała raport o wynikach kontroli realizacji przez urzędy skarbowe zadań w zakresie prowadzenia postępowań w sprawach o wykroczenia i przestępstwa skarbowe oraz opodatkowania przychodów nieznajdujących pokrycia w ujawnionych źródłach⁵². Według oceny NIK urzędy skarbowe „w niedostatecznym stopniu korzystały z będących w ich posiadaniu informacji, pozwalających na porównanie wydatków i dochodów

⁵¹ A. Gomulowicz, op. cit.

⁵² www.nik.gov.pl.

podatników”. W 21 na 37 kontrolowanych urzędów w okresie od początku 2000 do połowy 2001 r. nie wydano ani jednej decyzji ustalającej. W pozostałych urzędach wydano 92 decyzje na kwotę 4614 tys. zł. NIK wskazuje w raporcie, że urzędy skarbowe nagminnie nie analizowały deklaracji podatkowych, w których wydatki na cele mieszkaniowe, deklarowane w celu skorzystania z ulg mieszkaniowych, znacznie przekraczały deklarowane dochody. Organy podatkowe nie gromadziły również często informacji o nabywanych pojazdach znacznej wartości oraz o oddanych do użytkowania obiektach budowlanych (organy administracji publicznej odmawiały w niektórych przypadkach podania urzędom skarbowym takich informacji, nie znajdując dla tego podstawy prawnej w Ordynacji podatkowej). NIK wskazał także na liczne nieprawidłowości w zakresie szybkości postępowania i błędy w postępowaniu dowodowym

Na tle danych statystycznych dotyczących ilości postępowań z zakresu nieujawnionych źródeł przychodów rodzi się następująca refleksja. Zły stan prawa podatkowego sprawia, że rośnie ryzyko popełniania błędów przez podatników regulujących swoje zobowiązania publicznoprawne. Organom podatkowym jest znacznie łatwiej dowieść błędu popełnionego przez podatnika prowadzącego ewidencje podatkowe i płacącego podatki, niż ścigać podatników ukrywających swoje dochody. Duża aktywność organów podatkowych w tym względzie, przy jednoczesnej małej aktywności w wykrywaniu wykroczeń i przestępstw podatkowych, rodzi uzasadniony sprzeciw. Ustawodawca najpierw tworzy prawo niezrozumiałe dla adresatów norm, a następnie władza wykonawcza skrupulatnie wykorzystuje zawinione przez ustawodawcę błędy podatnika, któremu łatwo jest je udowodnić. Takie postępowanie nie zasługuje na akceptację.

*Dr Ryszard Sowiński jest adiunktem
Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu.
sowinski@amu.edu.pl*

TAXATION OF INCOME FROM UNDISCLOSED SOURCES OR INCOME EXCEEDING DISCLOSED SOURCES

Summary

According to the provisions of the Polish Personal Income Tax Act, income that has not been disclosed by the taxpayer is subject to a 75% income tax rate. This regulation is a form of sanction for taxpayers not revealing their income and at the same time a good 'addendum' to the criminal law that cannot always be applied due to lack of evidence. A 75% tax rate can be applied if the value of property gathered by the taxpayer is not covered by documented income. If the income sources are disclosed (even during the tax procedure) – regular tax rates with interests and other forms of sanctions can be applied.

The author analyses such issues related to tax regulations connected with non disclosure of income as, for example: money laundering regulations, fields of activity connected with hiding income, evolution of rules, procedure of income assessment, burden of proof and strategy of defense. The author notices lack of effectiveness in tax authorities policy.